

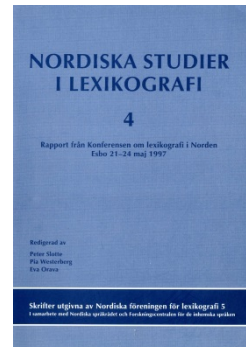
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Vem är de finska ordböckerna gjorda för?

Forfatter: Risto Haarala

Kilde: Nordiska Studier i Lexikografi 4, 1997, s. 149-158
Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Esbo 21.-24. maj 1997

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Risto Haarala

Vem är de finska ordböckerna gjorda för?

So far, two comprehensive descriptive-normative dictionaries of the Finnish standard language have been compiled: "Nykysuomen sanakirja" (Dictionary of Modern Finnish) in 1951–61 and "Suomen kielen perussanakirja" (Basic Dictionary of the Finnish Language), printed form 1990–94 and CD-ROM version in 1997. I have tried to study to what extent future users were taken into account when the dictionaries were planned. For "Nykysuomen sanakirja" there is a fairly good amount of written material which describes the background for the decisions made by the compilers. There is not much that would point to the idea of planning the contents and the structure of the entries with the users' point of view in mind. Some features of the dictionary also indicate it. For instance, grammatical terms are abundantly used, and entries are more often structured on grammatical basis rather than according to semantic criteria. There are also documents of the planning phase of the "Suomen kielen perussanakirja". According to them, the goal was to compile an everyman's dictionary easy to use. However, the solutions made have never been tested with any "ordinary" users. When new editions of "Perussanakirja" are planned, there would be a reason for doing a sufficient amount of user research. In the electronic form of the dictionary there will be good possibilities of describing language phenomena in different ways for different user groups.

I ett föredrag vid Helsingfors universitet för en tid sedan konstaterade Sue Atkins att man tidigare inte har funderat över användarna i någon nämnvärd utsträckning när man gjort ordböcker. Man har helt enkelt gjort som det brukar göras. Av egen erfarenhet vet jag att lexikograferna, om de föreställer sig någon läsare för sin text, i regel tenderar att ha en kollega, en akademisk forskare eller en illvillig kritiker i tankarna, och att de inför dessa är redo att försvara sina lösningar. Det kräver särskilda bemödanden att tänka sig in i vanliga användares situation; hur dessa tänker när de slår i en ordbok för att hitta svar på frågor som de brottas med. För de finska ordböckernas del verkar det som om en viss sorts yrkesmässig tradition verkligen spökade i bakgrunden; vid planeringen av de stora ordboksprojekten har kolleger, akademiska forskare och – kanske för att ha ryggen fri – presumtiva kritiker rådfrågats vad gäller innehåll, struktur och framställningssätt, men mer sällan de som kunde antas vara typiska användare av ordboken.

I det följande skall jag granska två stora ordböcker som beskriver det finska allmänspråket på finska. Den första är *Nykysuomen sanakirja* ('Nufinsk ordbok') (NSSK), som kom ut i sex delar under åren 1951–61 och omfattar ca 200.000 uppslagsord. Den har aldrig reviderats, så den upplaga som gavs ut 1992 är till innehållet fullständigt identisk med den ursprungliga inklusive tryckfel. Det säger sig självt att en så här pass gammal ordbok för länge sedan har förlorat sin aktualitet, och den har också ersatts av *Suomen kielen perussanakirja* ('Finsk basordbok') (SKPS) som beskriver modernt allmänfinskt språkbruk. Denna kom ut 1990–94 i tre delar och omfattar ca 100.000 uppslagsord. I januari 1997 kom cd-versionen. Jag har själv arbetat på redaktionen för SKPS sedan 1974 och varit huvudredaktör sedan 1984, så jag har personligen deltagit i de olika redigeringsfaserna så när som på de allra första åren. Däremot bygger de uppgifter jag lämnar om NSSK i huvudsak på skriftliga källor.

Lönnrots ordbok som beskrivning av finskan

Före NSSK fanns det ingen annan omfattande beskrivning av det finska språket än Elias Lönnrots Finsk-Svenskt Lexikon från 1866–80. Den torde ha använts rätt mycket som en finsk ordbok med svenskt metaspråk, men det begränsade naturligtvis användarskaran till sådana som förstod svenska tillräckligt bra. Lönnrot beklagar sig för övrigt i förordet över sina bristande insikter i svenska: ”Det som på ett märkbart sätt försvårat arbetet för mig, är min bristfälliga kännedom av svenska språket och i synnerhet dess ordförråd, vilket just vore huvudsaken för en lexikograf.”

Lönnrots ordbok fick ett översvallande mottagande, vilket på den tiden var en aktningvärd prestation. I de samtida omdömena om ordbokens betydelse finns det några intressanta drag. Historieforskaren och sedermera senatorn Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen yttrade sig 1867 så här om den (Hakulinen 1930): ”Det viktigaste med ordboken är att den är Lönnrots verk; det praktiska och det vetenskapliga har inte varit huvudsaken, och har heller inte kunnat vara det, utan får delvis anstå. [...] Avsikten med ordböcker är ju i allmänhet inte att läsas, utan man slår i dem vid behov för att söka ett visst ord. Men Lönnrots ordbok borde läsas av var och en som vill odla sitt språk enkannerligen för satslärans skull; läsarens språkkänsla kommer att stärkas därav.” Lauri Hakulinen, professor i finska, har senare påpekat att en liknande överskattning av vanliga människors filologiska entusiasm och en ordboks lämplighet som läsebok förekommer hos bröderna Grimm, som föreställde sig att deras stora historiska ordbok skulle bli fosterländsk familjelitteratur (Hakulinen 1930).

Det är svårt att tänka sig att en ordbok i våra dagar skulle prisas framför allt för att vara gjord av en viss person. Det är ju ett 180 graders perspektivskifte bort från användaren. Men det hela blir förstäligt i ljuset av Lönnrots enorma auktoritet som skapare av det finska nationaleposet Kalevala och som den som utvecklade det finska språket.

Bakgrunden till NSSK

Ovannämnde Yrjö-Koskinen skrev också i sin presentation av Lönnrots ordbok (Hakulinen 1930): ”När vårt språk någon gång i tiden blivit så förädlad och högt skattat, att det finska folket får en ordbok för att rätt uppfatta och använda sitt språk så bör detta verk naturligtvis göras från finska till finska, såsom brukligt är på andra kulturspråk. Ett annat stort behov, som det redan börjar komma krav på från utlandet, är en sådan finsk ordbok, som skulle lämpa sig för den lärda världen, särskilt för språkforskare.”

Här definieras med andra ord behovet av två skilda ordboksprojekt; för det första en, i moderna termer uttryckt, lättillgänglig, allmänspråklig, deskriptiv-normativ, synkron ordbok. Vad Yrjö-Koskinen avser med en ordbok avsedd för ”den lärda världen” är mer svårtolkat; eventuellt en etymologisk ordbok. Vårt att notera är att användargrupperna på något vis är angivna i dessa beskrivningar; dels ”finska folket” eller ”den breda allmänheten”, dels ”den lärda världen, i synnerhet språkforskare”.

Tanken på en enspråkig deskriptiv ordbok kom fram flera gånger vid olika tillfällen under slutet av 1800-talet, i synnerhet inom Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (”Finska litteratursällskapet”). Sällskapet började till och med samla in material för ett sådant projekt. Exakta uppgifter om när detta insamlingsarbete inleddes har hittills inte gått att få fram, men det är tänkbart att man satte i gång 1896 efter det att professorn i finska, E.N. Setälä, hade lagt fram sitt berömda tredelade ordboksprogram för sällskapet. Enligt Setäläs plan borde det utarbetas en ordbok över finskt folk-

språk, en ordbok över äldre skriftspråk och en ordbok över modernt språk i nu nämnd ordning. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelemukset 12.2.1896 [”Finska litteratursällskapets diskussioner”] tryckt protokoll, Finska litteratursällskapets arkiv). Av angelägenhetsordningen ser man att ”den lärda världens” behov gavs högsta prioritet. Men så blev det inte. – Vid det här laget har det kommit ut två omfattande ordböcker över nufinskan. Följande i ordningen blir en ordbok över äldre finskt skriftspråk (en tredjedel är klar), och sist, eller omkring 2020, blir ordboken över de finska dialekterna färdig. Det blev alltså motsatt ordning mot vad Setälä hade föreslagit.

Även om Setälä gav ordboken över nufinskt språk lägsta prioritet ansåg han en sådan vara ”ytterst viktig med tanke på praktiska behov”, som han uttryckte det. Enligt honom borde målet vara en ordbok som beskriver ordförrådet så fullständigt som möjligt för en ”bildad allmänhet”. Också på ett par andra ställen refererar Setälä till en presumtiv målgrupp, bl.a. när han dryftar lemmaselektionen:

”Om man i stället, såsom en del tänker sig det, medtar hela det finska skriftspråkets ordförråd (alltså även den äldre finskans) i en och samma ordbok, så gör det den nuspråkliga ordboken alltför svåränvänd och invecklad för den breda allmänheten. [...] Denna ordbok för den breda allmänheten skulle alltså närmast motsvara det förslag som sällskapets sekreterare [F.W.Rothsten] lade fram i november i fjol.”

Ordboksplanerna behandlas i riksdagen

Det gick över trettio år från det Setälä lade fram sitt förslag tills projektet att utarbeta en nuspråklig ordbok kom igång på allvar. Den materialinsamling jag tidigare nämnde torde i praktiken ha varit mycket obetydlig. Men nu lades saken fram i ett forum som gav den särskild tyngd och de bästa förutsättningar att kunna genomföras. Den 13 september 1927 ingick riksdagsledamoten och prosten Antti Kukkonen med ett petitionsförslag om ”åstadkommande av en stamordbok över finska skrift- och kulturspråket”. Prosten Kukkonen redogör för bakgrunden till sitt förslag i ett brev till NSSK:s förre redaktionssekreterare Jouko Vesikansa 1977. Brevet finns publicerat i sin helhet i Kotikielen Seuras tidskrift *Virittäjä* (Vesikansa 1977). Kukkonen var då 88 år. I slutet av brevet står det: ”Vem eller vad var då den riktiga pappan till idén? Med all sannolikhet ett allmänt känt och uttryckt praktiskt behov.” Detta praktiska behov poängteras också i petitionsförslaget, som i huvuddrag lyder på följande sätt¹:

”Ett av de viktigaste hjälpmedlen i varje nations bildningsarbete måste anses vara en stamordbok som ingående förklarar och belyser det egna språket. Denna ordbok skall innehålla alla de i det allmänna skrift- och kulturspråket förekommande och användbara orden väl definierade och förklarade. En ordbok av det slaget är så betydelsefull för såväl praktiska ändamål, t.ex. lagstiftningsarbetet, som för vetenskapliga, att många nationer, därom medvetna, redan för länge sedan på tillskyndan av antingen politiska eller vetenskapliga kretsar har ombestyrts att få dylika till stånd.

[...]

Finlands folk har ännu ingen dylik ordbok. Över huvud taget är allt nutida ordboksarbete dels mycket ungt, dels helt lämnat vind för våg och beroende av spontan före-

¹ Texten har översatts för denna artikel. Petitionsförslaget föreligger inte på svenska i riksdagens arkiv.

tagsamhet. Avsaknaden av en grundordbok över det egna språket försvårar framställandet av ordböcker från finska till andra språk.

[...]

Denna stamordbok kan, då den har färdigställts, läggas till grund för specialordböcker, eller också kan specialordböcker utarbetas jämsides med den. Särskilt behövlig vore en ordbok över det finska lagspråket, vilket tills vidare saknas.

Kukkonens petitionsförslag behandlades i riksdagen i november 1927 och riksdagen beslöt uppmana regeringen att vidta åtgärder i enlighet med petitionen. Man kan säga att de drivande krafterna bakom ordboken hittills hade varit sådana som behövde den, dvs. blivande användare, och att argumentationen hade följt de riktlinjerna. Det är svårt att tänka sig att ett stort och dyrt projekt under de dåtida knappa förhållandena hade kunnat motiveras med annat än praktiska synpunkter och den unga statens behov att komma i kapp övriga kulturländer när det gällde att vårda det egna språket.

Målsättningarna ändras

Följande steg var att regeringen bad tre kända språkvetare om ett utlåtande om vad för slags ordbok det borde vara och hur arbetet borde organiseras. Dessa var Knut Cannelin, känd lexikograf och forskare i och vårdare av det finska språket, biträdande professorn i finska E.A. Tunkelo samt professorn i finsk-ugrisk språkforskning Yrjö Wichmann. De tre blev klara med sitt utlåtande på bara ett par månader. De hade behandlat följande saker: avsikten med ordboken och namnet på den, källlitteratur, principerna för materialinsamlingen, betydelseförklaringarna, presentationen av syntaktiska och morfologiska fakta, etymologiska fakta, formen på uppslagsorden och deras ordningsföljd, lösningar på ortografiska problem, ordbokens omfattning, tidpunkten när den skulle vara klar, redaktörerna och avlöningen av dem, kostnaderna samt verket i relation till andra ordböcker (Cannelin m. fl. 1928).

Även om avsikten med ordboken diskuteras redan i början av utlåtandet är det bara en avgränsning av lemmaselektionen som behandlas. Att följa riksdagsbeslutets målsättning att ta med och beskriva samtliga skriftspråkets ord konstateras vara en omöjlighet. I stället föreslår gruppen att innehållet skall begränsas till den största och viktigaste delen av de ord som förekommer i den litteratur som publicerats under 1800-talets två sista decennier och under 1900-talet. Med Olof Östergrens *Nusvensk ordbok* som förebild föreslår de att namnet skall vara *Nykysuomen sanakirja* ('Nufinsk ordbok'), trots att namnet enligt de tre "egentligen är för vittfammande och om 20–30 år inte heller adekvat". Detta konstaterades alltså 1928! I konstaterandet ingår antagandet att ordboken inte kommer att uppdateras, vilket visar sig vara riktigt.

Vad Cannelin, Tunkelo och Wichmann hade för mening om de tilltänkta användarna framgår egentligen bara av vad de säger om förläggaren i sitt utlåtande: "Den enda tänkbara förläggaren är staten, eftersom verket som förlagsprodukt är olönsamt." – Däremot ansåg de det ändamålsenligt att anförtro redigeringsarbetet åt *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*. Deras pessimistiska uppfattning om upplagan framgår också tydligt av följande meningar: "Som förläggare kan staten skänka ett exemplar av ordboken till (svensk- och finskspråkiga) kommuner (till vissa kanske till

och med ett par exemplar), till läroverk, yrkesinstitut² (bl.a. seminarier³), till finländska och utländska ämbetsverk m.m. På så sätt skulle den här förlagsverksamheten få större ideell räckvidd; ett viktigt hjälpmedel för användningen av det finska språket skulle spridas till många ställen som nog behövde detta hjälpmedel men knappast annars skulle skaffa det.”

Den här tankegången hänger antagligen samman med att Cannelin, Tunkelo och Wichmann såg annorlunda på syftet med ordboken än vad som slogs fast i riksdagens beslut. I deras utkast var målet inte längre en handbok för den breda allmänheten utan en rent deskriptiv ordbok; det finns ingenting i planen som entydigt skulle hänsyfta på normativa element. Skall detta tolkas så, att de som utarbetade planen inte trodde att så kallade vanliga språkbrukare skulle skaffa sig ordboken och att det därför vore vettigt att i första hand planera den för ”den lärda världen”?

Tänkte redaktionen på användarna?

Från de olika skedena i det redaktionella arbetet med NSSK finns det bevarat en hel del skriftligt stoff; olika slags planer, verksamhetsberättelser, artikelutkast, interna redaktionella anvisningar osv. Materialet innehåller mycket få antydningar om att de presumtiva användarnas perspektiv skulle ha beaktats systematiskt vid redigeringsarbetet. I den duplicerade redaktionshandboken på över femtio sidor finns det ett enda ställe där man indirekt refererar till en tänkt användare. I avsnittet om betydelseförklaringarna får redaktörerna följande anvisning om att ”definitionen om möjligt skall vara så enkel att en person som genomgått mellanskola förstår den”. Slutförd mellanskola motsvarade i stort sett den mängd kunskap som inhämtas i dagens nordiska grundskolor⁴. Anvisningen om facktermsförklaringarna är inte helt förenlig med det föregående: ”I synnerhet fackord och facktermer förklaras bäst med hjälp av definitionen ur något specialverk från området i fråga”. Att målgrupper och syfte inte har dryftats ordentligt kommer tydligt fram i ett brev som NSSK:s redaktionssekreterare Eino Suova skickade till Suomalaisen Kirjallisuuden Seuras direktion i december 1938, alltså nästan tio år efter det att redigeringsarbetet hade inletts. Han skriver så här:

”Syftet med ordboken och vilken karaktär den skall ha är fortfarande oklart. I riksdagsbeslutet förutsätts det att ordboken skall innehålla finskans samtliga ord. I ordboksutlåtandet [alltså planen av Cannelin, Tunkelo och Wichmann] har programmet delvis inskränkts. Men viktigare vore att klargöra för vem ordboken görs. Nu talas det än om utlänningar, än om mellanskolgångna och än om än om någon tredje grupp. Syftet torde väl ändå vara att åstadkomma en ordbok som belyser hur orden lever i språket, i vilka sammanhang de används osv. Allt detta inverkar på ordboksartiklarnas karaktär, som också den egentligen vacklar än.”

Något som kan ha medverkat till att användarperspektivet ägnades så föga uppmärksamhet var det sätt på vilket det redaktionella arbetet med NSSK var upplagt. För det första var samtliga redaktörer filologer som hade studerat fennistik eller fennougistik. Som stöd för redaktionen hade

² Äldre skolförhållanden som gav yrkesutbildning till elever med den grundutbildning som motsvarar realexamen

³ För lärarutbildning

⁴ Eller läroverkets realexamen i det tidigare svenska skolsystemet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura inrättat ett redaktionsråd. Det bestod av fyra ansedda professorer och doktorer på området och hade i uppgift att lösa de principiella och praktiska problem som kom fram vid redigeringsarbetet. Av de dokument som bevarats framgår det att redaktionsrådet fick avgöra väldigt många frågor och att det bedömde enskilda redaktörers texter in i minsta detalj. Under det första decennium redigeringsarbetet pågick publicerades provartiklar vid flera tillfällen i facktidskriften för fennistik *Virittaja*. År 1937 hade redaktionen dessutom en grupp bedömare att svara på ett frågeformulär utifrån ett antal provartiklar. Gruppen bestod uppenbarligen av idel språkforskare. Frågorna var elva till antalet och endast i den sista berördes användarperspektivet. Frågan lød: ”Är ordartiklarna för tunglästa med beaktande av ordbokens syfte?” Likaså kommer användarperspektivet fram i ett enda av svaren. Kommentaren lyder: ”Det är viktigare att artiklarna är lättfattliga än att de ger prov på djupsinnig begreppsanalys. Definitionerna är ställvis för lärda” – Det förefaller med andra ord som om NSSK:s redaktörer vände sig vid att hela tiden få kommentarer från varandra, från redaktionsrådet och från andra forskare i sin omgivning. Detta kom ohjälpligen att påverka utformningen av ordbokstexten.

En försäljningssuccé mot alla förväntningar

Bedömningarna av hur pass väl NSSK skulle sälja var fortfarande pessimistiska när tryckningen började planeras. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ansåg sig inte kunna ta på sig förläggarsvaret utan erbjöd verket till de privata förlagen Werner Söderström och Otava. Det senare tackade nej, men på Werner Söderström gick man med på att förlägga boken under förutsättning att man fick manuskriptet gratis. När första delen kommit ut berättas det i en tidningsnotis att upplagan hade varit planerad till 4.000. Men när tryckeripersonalen – enligt notisen – upptäckte hur ”otroligt roligt” manuskriptet var lyckades de få upplagan utökad till 6.000. (Suomen Sosialidemokraatti 15.12.1951) Enligt muntliga uppgifter från NSSK:s redaktionssekreterare Jouko Vesikansa sålde boken dock dåligt till att börja med, till och med så dåligt att förlaget hade börjat makulera en del av upplagan som osäljbar. Men sedan lyckades kolportörer plötsligt öka åtgången och slutresultatet blev att NSSK torde vara en av förlagets mest lönande produkter genom tiderna.

Lyckades projektet?

Redigeringen av NSSK var en lång och mödosam process. Som det så ofta går med stora ordboksprojekt tog arbetet mycket längre tid än beräknat: från riksdagspetitionen till dess den sista delen kom ut gick det 34 år. År 1961 var äntligen hela det sexdelade verket med dess över 200.000 uppslagsord färdigt. Vad var då slutresultatet? Man kan säga att ordboken överträffade alla förväntningar. Och ännu i våra dagars perspektiv kan den anses vara en lexikografisk produkt av toppklass. Efter att den första delen kommit ut var recensionerna enhälligt berömmande. I synnerhet i språkforskarnas omdömen framhölls ordbokens betydelse för språkets och språkbrukets utveckling, bl.a. för konsolideringen av ortografin (Ruoppila 1951). Användarperspektivet lyftes i detta skede först och främst fram av förlaget i dess marknadsföring. Boken reklamfördes som ”var mans språkbyrå”⁵. I en annons i Helsingin Sanomat [Finlands största dagstidning] 15.12.1951

⁵ En allusion på Finska språkbyrån, som är det rådgivande organet i språkfrågor i Finland och allmänt känd

konstaterar skolrådet Kauko Haahtela att "det framför allt är vårt skolväsen som gläder sig över ordboken". Författaren Ilmari Turja säger att "Nykysuomen sanakirja är ett outhärligt hjälpmedel för alla som har språket som ett verktyg i sin yrkesutövning".

Den position och den betydelse NSSK fick kom som en överraskning för författarna själva. Jouko Vesikansa skrev så här 1977:

"Nykysuomen sanakirja är inte normativ på det sätt som riksdagen avsåg när den beslöt att ordboken skulle göras. Inte på långt när allt det som ingår i boken är normal eller vanlig modern finska eller sådant som skulle ha godkänts i korrekt språkbruk ens vid den tid när verket kom ut. Men detta anges inte alltid. Användarna kan inte urskilja det normativa och det deskriptiva i verket. Redaktörerna hade härvidlag inte klara riktlinjer. Om det hade varit klart på förhand vilket viktigt hjälpmedel Nykysuomen sanakirja skulle visa sig bli för vanliga språkbrukare, och om initiativtagarnas – kulturutskottets och i sista hand riksdagens – önskemål hade följts skulle ordboken säkert ha gjorts annorlunda."

Utöver det Vesikansa nämner finns det också andra drag i framställningssättet i NSSK som gör att s.k. vanliga användare har svårt att få ut all den information som finns där. Med vanliga användare avser jag sådana som inte har läst finska vid universitet och som inte heller har annan språkvetenskaplig utbildning. Ett sådant drag är det ytterst grammatiska greppet. I ordartiklarna används grammatiska termer flitigt, och de långa artiklarna är ofta strukturerade enligt grammatiska snarare än semantiska kriterier. En del artiklar är rentav så svårtolkade att det tar flera dagar för en erfaren lexikograf att göra en komplett analys.

Suomen kielen perussanakirja

SKPS hade på många sätt ett annat utgångsläge än sin föregångare. När arbetet inleddes fanns det rikligt med erfarenheter att bygga på. För den erfarenheten stod NSSK:s redaktionssekreterare Jouko Vesikansa, som blev SKPS:s förste huvudredaktör, och Arvo Keinonen, som hade arbetat på NSSK i ett tjugotal år. Redigeringsprinciperna för SKPS slogs till stora delar fast under Jouko Vesikansas ledning i början av 1970-talet, och då spelade syftemål och tilltänkta användare en framträdande roll i diskussionerna. I den ovannämnda tidskriften *Virittäjä* fanns en presentation av projektet (Vesikansa 1973). Där konstaterades det att "det var och är fortfarande synnerligen viktigt att höra de blivande användarnas åsikt. [...] syftet med ordboken är uteslutande att den skall vara vanliga människor behjälplig med formuleringsfrågor i tal och skrift, och detta bör beaktas från första början vid utarbetandet". För att höra användarnas åsikt utarbetade redaktionen ett provhäfte på avsnittet a–c och sände ut det jämte ett frågeformulär med ett tjugotal frågor till ett antal personer. Av dessa representerade några journalister på Helsingin Sanomat och ett antal reklamredaktörer de egentliga användarna. Med tanke på alla SKPS:s användare kan denna grupp inte anses vara särskilt representativ. Frågorna rörde allt från namnet på ordboken till tämligen små tekniska detaljer. I några berördes användarnas behov mer ingående och så här löd de frågorna (Karemo 1973): "När behöver ni i allmänhet ordbok och vad söker ni då? Använder ni samtidigt ordboken som uppslagsverk? Är betydelseförklaringarna i provhäftet tillräckligt ingående? Söker ni svar på språkriktighetsfrågor i ordboken och vad för slags råd behöver ni?"

Jag har ingen exakt bild av hur svaren påverkade utstakningen av innehållet i SKPS, eftersom jag inte arbetade på ordboken vid den tiden, men så mycket vet jag, att de som svarade överlag var nöjda med provhäftet (t.ex. Taarna 1973). I vilket fall som helst eftersträvades ända från början en klar, koncis och lättförståelig framställning.

Nya lösningar på grund av praktiska erfarenheter

Många av principerna för artikelutformningen måste ändras under redigeringsarbetets gång för att informationen skulle uppfattas rätt av användarna. Jag skall ge ett exempel. I NSSK ges uppgifterna om uppslagsordets böjning i form av en liten indexsiffra efter ordet. Denna hänvisar till en tablå över böjningstyperna i början av ordboken. Ordet *anonymi* 'anonym' hör t.ex. till typ fyra. Indexsiffran är tyvärr så liten att man lätt förbiser den. I tablå, där typordet för grupp fyra är ordet *risti* 'kors', ges ett antal olika böjningsformer, och tanken är att användarna med hjälp av detta modellord skall kunna bilda motsvarande former för andra ord av samma typ. Men i typindelningen och valet av modellord är det vissa egenheter i böjningen som inte kunnat beaktas. En sådan egenhet är t.ex. vokalen i kasusändelsen, som förorsakar en hel del problem i t.ex. ord av främmande ursprung⁶. I SKPS används i princip samma system men med vissa kompletteringar och korrigeringar. I något skede började vi dock befara att alla användare inte klarar av att leta sig fram till den information de behöver om böjningen med hjälp av detta system. Jag kommer ihåg att jag en gång hade ett telefonsamtal med en modersmåls lärare som klagade på att det inte framgår ur NSSK hur det och det ordet skall böjas. Det visade sig att den här läraren aldrig hade lagt märke till att det efter uppslagsorden fanns en indexsiffra som angav böjningen. Utifrån sådana erfarenheter beslöt vi att lägga in böjningsangivelserna "i klartext" vid problematiska ordböjningar där t.ex. valet av vokal inte är entydigt. För det tidigare nämnda ordet *anonymi* anger SKPS böjningen med hjälp av en indexsiffra som hänvisar till en böjningstablå på samma sätt som i NSSK, utom att systemet har omarbetats så att det motsvarar modernt språkbruk. Men dessutom ges ett par kasusformer av ordet genast i början av artikeln, av vilka det framgår att både främre och bakre vokal kan användas i ändelserna. Också vad gäller många andra egenheter i böjningen ges liknande information explicit. I början av artikeln *askel* anges det att böjningen i regel lånas från ordets parallellform *askele*, vilket för övrigt också framgår ur språkexemplen.

En sak som bidrog till att vi under redigeringen av SKPS blev medvetna om många av användarnas behov och problem var att redaktörerna kontinuerligt deltog i språkvårdsarbetet, t.ex. genom att sitta i telefonrådgivningen och att medverka i språkvårds kurser och i arbetet med olika fackordlistor. Det här gav viktiga insikter i vilka slags språkliga frågor folk i realiteten brottas med och hur man bäst besvarar dem. Texten i SKPS har på många punkter utformats utifrån vad folk under årens lopp har ställt för frågor till finska språkbyrån.

⁶ Ändelsevokalen är antingen främre eller bakre beroende på stamvokal. I främmande ord är reglerna för vokalharmonin inte alltid entydiga.

Användarundersökningar

Det är inte min avsikt att efterklokt kritisera tidigare ordboksförfattare för att ha varit okunniga eller gjort ett dåligt arbete. Det finns det ingen orsak till. När jag började söka svaret på den fråga jag ställer i rubriken för denna artikel antog jag att vi genom att analysera de finska ordböckernas historia kan lära oss sådant som är till gagn i framtiden. En av lärdomarna är att ordboksförfattare inte bör nöja sig med enbart kollegers kommentarer, vare sig i planeringsskedet eller senare. Om man ständigt bara beaktar vad auktoriteterna på ens eget område har att säga är resultatet knappast det bästa möjliga ur användarsynvinkel. Ett sätt att ta reda på vad som är ett lyckat slutresultat för användarnas del är att genomföra välplanerade användarundersökningar. Härvidlag är det inte tillräckligt med undersökningar där man bara ber om användarnas åsikter. När SKPS planerades inhämtades en del användares åsikter om vissa saker, och framställningssättet modifierades utifrån svaren, men ordboken har aldrig testats med avseende på funktionsdugligheten i faktiska eller imiterade användningssituationer. Så vitt jag vet har heller ingen annan finsk ordbok testats under planeringsstadiet. Hos oss tas de första stegen i denna riktning av Nina Martola som är i färd med att undersöka vilken nytta studenter har av den nya finsk-svenska ordboken i vissa översättningsuppgifter. En undersökning av det slaget är något helt annat än att fråga folk vad de tycker om framställningen i en ordbok. Jag kan inte påminna mig om att jag någonsin skulle ha hört någon lekman beklaga sig över att NSSK är svårbegriplig, men ändå vet jag med säkerhet att till och med språkstudierande missar en del av innehållet. Det bästa sättet att få en något så när realistisk bild av hur väl en ordbok fungerar torde vara att, som Nina Martola har gjort, ge en grupp försökspersoner valda på lämpliga grunder uppgifter som de skall kunna hitta svaren på i ordboken.

Nu i och med att de elektroniska ordböckernas era har börjat har det också blivit möjligt att komma åt användarvanorna på ett nytt sätt. De flesta som använder ordböcker på cd-rom registrerar sig för att få förlagets stödtjänster kostnadsfritt och för att få uppdaterade versioner. Det här innebär att förläggaren har deras personuppgifter, och på så vis är det möjligt att skicka ut olika förfrågningar senare. En mycket intressant nyhet är möjligheten att lägga in ett program på cd:n som registrerar vilka sökningar användaren gör. Efter en viss tid kan informationen tas över från användarens dator via diskett och analyseras. Jag föreställer mig att denna möjlighet kommer att ge intressant information om många frågor: vilka slags artiklar slår användarna upp och vilka slår de inte upp, hur ofta hittar användarna det uppslagsord de söker och vilka ord är det de försöker slå upp och inte hittar osv. Ett sådant här system förutsätter naturligtvis att användaren går med på att låta sig observeras av datorn. I Finland har den här typen av automatisk informationsinsamling testats åtminstone av läkarsällskapet Duodecim, som ger ut medicinsk litteratur. Metoden användes på en databas på cd-rom för läkare. Hur testet utföll känner jag inte till.

Den elektroniska formen ger många valmöjligheter

Förmodligen kommer publiceringen i elektronisk form att bidra till att de enspråkiga ordböckernas struktur ändras avsevärt inom en nära framtid. Det finns inte längre några snäva gränser för omfånget; på det nya mediet finns det gott om plats. Härmed kan man t.ex. avstå från svårtydda förkortningar, göra betydelsebeskrivningarna längre och komplettera dem med bilder och animationer. Med hjälp av den nya tekniken kan faktainhållet struktureras så att användaren bland flera

framställningssätt själv kan välja det som passar hans eller hennes behov. Som alternativa betydelseförklaringar kunde man t.ex. tillhandahålla en klassisk definition, en vidare beskrivning av COBUILD-typ och en ännu längre beskrivning av essätyp. Exempelaterialet kunde byggas ut genom att ordboken anknyts till en omfattande korpus, beskrivningen av böjningsmorfologin kunde göras mer detaljerad så att användaren i stället för ett fåtal temaformer får mer fullständiga paradigmm osv. Utvecklingsmöjligheterna är många.

Trots att man tidigare inte ägnade uppmärksamhet åt att bestämma syfte och målgrupp i den utsträckning man hade kunnat, torde de verk som kom ut ha tjänat sin uppgift väl och gett många olika användargrupper, från skolelever till språkforskare, information om det finska språket. En omfattande enspråkig ordbok lönar det sig knappast att försöka utforma så att en imaginär genomsnittsanvändare kan tillägna sig all den information som finns där. Det är bättre att erbjuda många olika typer av användare erforderlig information på många olika nivåer. I framtida elektroniska produkter blir det möjligt att tillhandahålla ännu mer information för en ännu heterogenerare användarskara än tidigare.

Litteratur

Ordböcker

CD-Perussanakirja 1997. Päätoim. Risto Haarala ja Marja Lehtinen. Helsinki: Oy Edita Ab.

NSSK = *Nykysuomen sanakirja I–VI* 1951–61. Päätoim. Matti Sadeniemi. Helsinki: WSOY.

Suomalais - Ruotsalainen Sanakirja / Finsk-Svenskt Lexikon I–II 1866–80. Toim. Elias Lönnrot. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura.

SKPS = Suomen kielen perussanakirja I–III 1990–94. Päätoim. Risto Haarala. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Annat

Cannelin, Knut / Tunkelo, E.A. / Wichmann, Yrjö 1928: Kirjakielemme uudesta sanakirjasta. *Virittäjä* 1928, 354–365.

Hakulinen, Lauri 1930: Lönnrotin sanakirjasta uusi painos. *Virittäjä* 1930, 458–461.

Karemo, Kaarina 1973: Nykysuomen perussanakirjan työsuunnitelma. *Virittäjä* 1973, 257–262.

Ruoppila, Veikko 1951: (Recension:) Nykysuomen sanakirja. *Uusi Suomi* 20.12.1951.

Taarna, Jorma 1973: Mielipiteitä Nykysuomen perussanakirjan näytevihosta ja vastauksia aiheesta tehtyihin kysymyksiin. *Virittäjä* 1973, 262–266.

Vesikansa, Jouko 1973: Nykysuomen perussanakirja (presentation av planerna). *Virittäjä* 1973, 256–257.

Vesikansa, Jouko 1977: Viisikymmentä vuotta Nykysuomen sanakirjan alullepanosta. *Virittäjä* 1977, 323–330.

Översättning till svenska av Nina Martola